

Examen VWO

2021

tijdvak 2
dinsdag 15 juni
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 75 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende beschrijvingen van het spelen van spelletjes staan in willekeurige volgorde:

- 1 De jonge monniken van de eerste kloosters in Noordwest-Europa moesten bij een spel kegels omverwerpen die de duivel voorstelden.
- 2 De Spanjaard Diego Durán, die naar het recent ontdekte Amerika verhuisde, schreef dat bij het Azteekse balspel *ullamalitzli* spelers soms gewond raakten door de drie kilo wegende bal die ze met heupen en billen over de middellijn moesten krijgen.
- 3 In Brussel, dat door de opkomende handel en nijverheid aan het groeien was, verbood het stadsbestuur het kolven. De houten ballen die met een stok werden weggeslagen, veroorzaakten te veel schade.
- 4 In de Griekse stadsstaat Sparta werd het spel *episkyros*, waarbij twee teams een bal naar elkaar toe schopten of gooiden, erg gewelddadig gespeeld.
- 5 Nederlandse schilders beeldden in de Gouden Eeuw spelers van het bordspel triktrak af als symbool voor spilzucht en zedeloosheid.
- 6 Soldaten die de grenzen van het uitgestrekte Romeinse Rijk verdedigden, speelden graag het *ludus latruncularum*, een militair-strategisch bordspel voor twee spelers.

- 2p 1 Zet deze beschrijvingen van het spelen van spelletjes in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

Archeologen vonden een stenen gewicht in de vorm van een kikker uit Babylonië (in het huidige Irak) van omstreeks 1800 voor Christus. Op het gewicht stond: "Kikker van tien *minas*, een wettig gewicht van de god Sjamasj". De *mina* (ongeveer 500 gram) werd gebruikt om graankorrels af te wegen.

De vondst van dit gewicht laat zien dat er in Babylonië in 1800 voor Christus aan een voorwaarde was voldaan voor het ontstaan van een vroeg-stedelijke samenleving.

2p **2** Leg uit welke voorwaarde dit is.

Gebruik bron 1.

Een historicus beweert dat de Germaanse invallen een keerpunt vormen in de geschiedenis van het Romeinse Rijk.

3p **3** Nuanceer deze bewering door:

- een argument te noemen dat de historicus kan ontleen aan de beschrijving van Lampridius
- uit te leggen, met een passende verwijzing naar de bron, dat Lampridius zelf de invallen in 234 niet als een keerpunt ervaart.

Prehistorie en oudheid

---

bron 1

In 234 vertrekt keizer Severus Alexander vanuit Rome naar het noorden voor een militaire expeditie. De Romeinse geschiedschrijver Aelius Lampridius schrijft over dit vertrek:

Hij vertrok nu voor de Germaanse Oorlog, waarbij allen vurig op een overwinning hoopten. Met tegenzin lieten ze hem vertrekken en allen die hem uitgeleide deden vergezelden hem nog honderd of honderdvijftig mijl. Voor de gemeenschap en voor hemzelf was het een zeer ernstige zaak dat Gallië door verwoestende invallen van de Germanen geplunderd werd. Het gevoel van schaamte werd nog versterkt doordat (...) de Romeinse gemeenschap zwaar gebukt ging onder een volk dat zich altijd zelfs aan onbetekenende keizers onderworpen leek te hebben.

De middeleeuwen

Gebruik bron 2.

Uit de bron kun je afleiden dat na de komst van de moslims sprake is van continuïteit in de Spaanse samenleving.

- 3p 4 Licht dit toe door:
- een voorbeeld van continuïteit te noemen en
  - daarmee uit te leggen welk economisch doel Abd al-Aziz nastreeft.

Een anekdote:

In 1146 kreeg abt Bernardus van Clairvaux van paus Eugenius III de opdracht een preek te houden. Hij moest daarin zeggen: "haast u om voor uw zonden te boeten door de ongelovigen te verslaan. (...) Christelijke strijders, Jezus die zijn leven voor u gaf, vraagt nu het uwe ervoor terug. Deze strijd is u waardig, de strijd waarin het glorieus is te veroveren en voordelig om te sterven."

Een conclusie: de paus wilde met deze preek een doelstelling van de katholieke kerk in de late middeleeuwen ondersteunen.

- 2p 5 Leg deze conclusie uit met een passend gegeven uit de preek.

Twee fasen in de bouw van de stadsmuren van Maastricht:

- 1 In 1229 werd begonnen met de bouw van de eerste stenen ommuring van de stad.
- 2 Rond 1375 werden nieuwe stadsmuren gebouwd, waarmee de oppervlakte van de stad verviervoudigde.

Beide fasen van de bouw waren noodzakelijk door de 'opkomst van handel en ambacht'.

- 2p 6 Toon dit voor beide fasen aan met een verschillend argument.

De middeleeuwen

---

bron 2

In 713 wordt het Verdrag van Orihuela¹⁾ getekend tussen Abd al-Aziz, de commandant van het moslimleger dat Spanje binnenviel, en Theodomir, een christelijke gouverneur in het zuidoosten van Spanje:

Wij [Abd al-Aziz] zullen hem [Theodomir] noch lastigvallen, noch ontdoen van zijn macht. Zijn volgelingen zullen niet gedood worden, noch gevangengenomen, noch zullen zij gescheiden worden van hun vrouwen en kinderen. Zij zullen hun religie niet af hoeven te zweren, hun kerken worden niet in brand gestoken, noch zullen heilige voorwerpen weggenomen worden (...), zolang hij oprecht blijft en voldoet aan de voorwaarden die wij hebben ingesteld voor hem. (...) Hij zal geen onderdak aan vluchtelingen bieden, noch aan onze vijanden. Hij en elk van zijn mannen zullen één dinar per jaar betalen, samen met vier maten graan, vier maten gerst, en elk van de volgende vier vloeibare maten: geconcentreerd vruchtensap, azijn, honing en olijfolie. Slaven betalen ieder de helft van deze hoeveelheid.

noot 1 Orihuela is een plaats in Zuid-Spanje.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 3.

Een interpretatie:

Adrianus VI heeft de hulp van Erasmus nodig.

- 3p **7** Ondersteun deze interpretatie door aan te geven:
- voor welk conflict Adrianus VI de hulp van Erasmus inroept en
  - dat het verzoek verband houdt met de uitkomst van de Rijksdag in Worms van het jaar daarvoor, en ten slotte
  - met een kenmerkend aspect dat de expertise van Erasmus waarop Adrianus VI een beroep doet, past bij de zestiende eeuw.

Tijdens de middeleeuwen werden de meeste wetten en regels van de stedelijke rechtbanken in de Nederlanden door lokale rechtbanken uitgevaardigd. Karel V gaf het bevel dat al deze wetten en regels moesten worden opgeschreven en dat ze pas geldig waren als de Geheime Raad ze had goedgekeurd.

- 2p **8** Toon aan dat het bevel van Karel V:
- paste bij zijn centralisatiebeleid in de Nederlanden en
  - bijdroeg aan het uitbreken van de Opstand.

Gebruik bron 4.

Kort voor de aanslag op Willem van Oranje wordt een broer van de Franse koning, de katholieke hertog van Anjou, in het gewest Brabant ingehuldigd als soeverein vorst. Er is in de Nederlanden kritiek op de keuze voor Anjou, maar Willem van Oranje steunt de inhuldiging.

- 3p **9** Licht de uitgave van het pamflet toe door:
- zonder bron aan te geven welke gebeurtenis uit 1581 de inhuldiging van Anjou mogelijk maakt en
  - uit te leggen dat dit pamflet de keuze voor Anjou als soeverein vorst moet ondersteunen.

Gebruik bron 5.

In de zeventiende eeuw wordt in twaalf steden in de Republiek een anatomisch theater gebouwd.

- 4p **10** Leg uit:
- met een verwijzing naar de bron dat de wetenschappelijke revolutie de bouw van anatomische theaters wenselijk maakt en
  - zonder bron dat de bouw van veel anatomische theaters in juist de Republiek kan worden verklaard met behulp van een kenmerkend aspect van de zeventiende eeuw.

Gebruik bron 6.

Een interpretatie:

In deze prent wordt een verklaring weergegeven voor de Spaanse godsdienstige en politieke onderdrukking.

- 2p **11** Ondersteun deze interpretatie door met een verwijzing naar de bron uit te leggen welke verklaring voor de Spaanse onderdrukking hier wordt gegeven.

In 1615 besloten de Staten van Holland aan Bor (zie bron 6) jaarlijks 600 pond en vrije toegang tot de archieven te geven om het onderzoek voor zijn historische werk over de Nederlandse Opstand voort te zetten. Je kunt beweren dat dit besluit de betrouwbaarheid van het boek van Bor als bron tegelijkertijd vergrootte **en** verkleinde.

- 2p **12** Ondersteun beide delen van de bewering met een argument.

Gebruik bron 7.

Een bewering: Kant sluit aan bij een traditie uit de oudheid, maar voegt daar een verlicht uitgangspunt aan toe.

- 3p **13** Licht beide delen van de bewering toe door:
- aan te geven bij welke traditie uit de oudheid Kant aansluit en
  - uit te leggen welk verlicht standpunt hij hieraan toevoegt.

Gebruik bron 8.

Met deze prent wordt een maatregel ondersteund die kort daarvoor in Frankrijk is genomen.

- 3p **14** Licht de prent toe door:
- de maatregel naar aanleiding waarvan deze prent is gemaakt te noemen en
  - uit te leggen welk argument vóór de aanname van de maatregel de tekenaar weergeeft, waarbij je je antwoord ondersteunt met een passend gegeven uit de bron.

Vroegmoderne tijd

---

bron 3

In 1522 schrijft paus Adrianus VI een brief aan de humanist Erasmus, die bekend is door zijn tekstuitgaven van Griekse en Romeinse schrijvers uit de vroege geschiedenis van het christendom:

Vanwege de genegenheid die wij u toedragen en vanwege uw verlangen naar faam en ware eer sporen wij u aan dat u uw pen tegen die nieuwe ketterijen zou oefenen. (...) U hebt een grote geesteskracht, een ruime geleerdheid, een vlotheid van schrijven zoals bij ons weten maar zeer weinig anderen, zo al iemand anders die heeft. Daarnaast geniet u ook bij die volkeren waar dit kwaad ontstaan is, een grote autoriteit en gunst. En deze gaven moet u gebruiken tot eer van Christus en de verdediging van de Kerk en het heilig geloof: Hij heeft ze u uiteindelijk ook in Zijn welwillende vrijgevigheid geschonken! (...) U zult uw inspanningen die u zo lang gewijd hebt aan de bevordering van de goede letteren en de verfraaiing en verrijking van de Heilige Schrift, door dit heilige werk nog veredelen.

bron 4

In 1582 wordt in Antwerpen een aanslag gepleegd op Willem van Oranje, waarbij de prins gewond raakt. Mensen uit het gevolg van Oranje publiceren na de aanslag een pamflet waarin staat dat op het lichaam van de aanslagpleger papieren zijn gevonden:

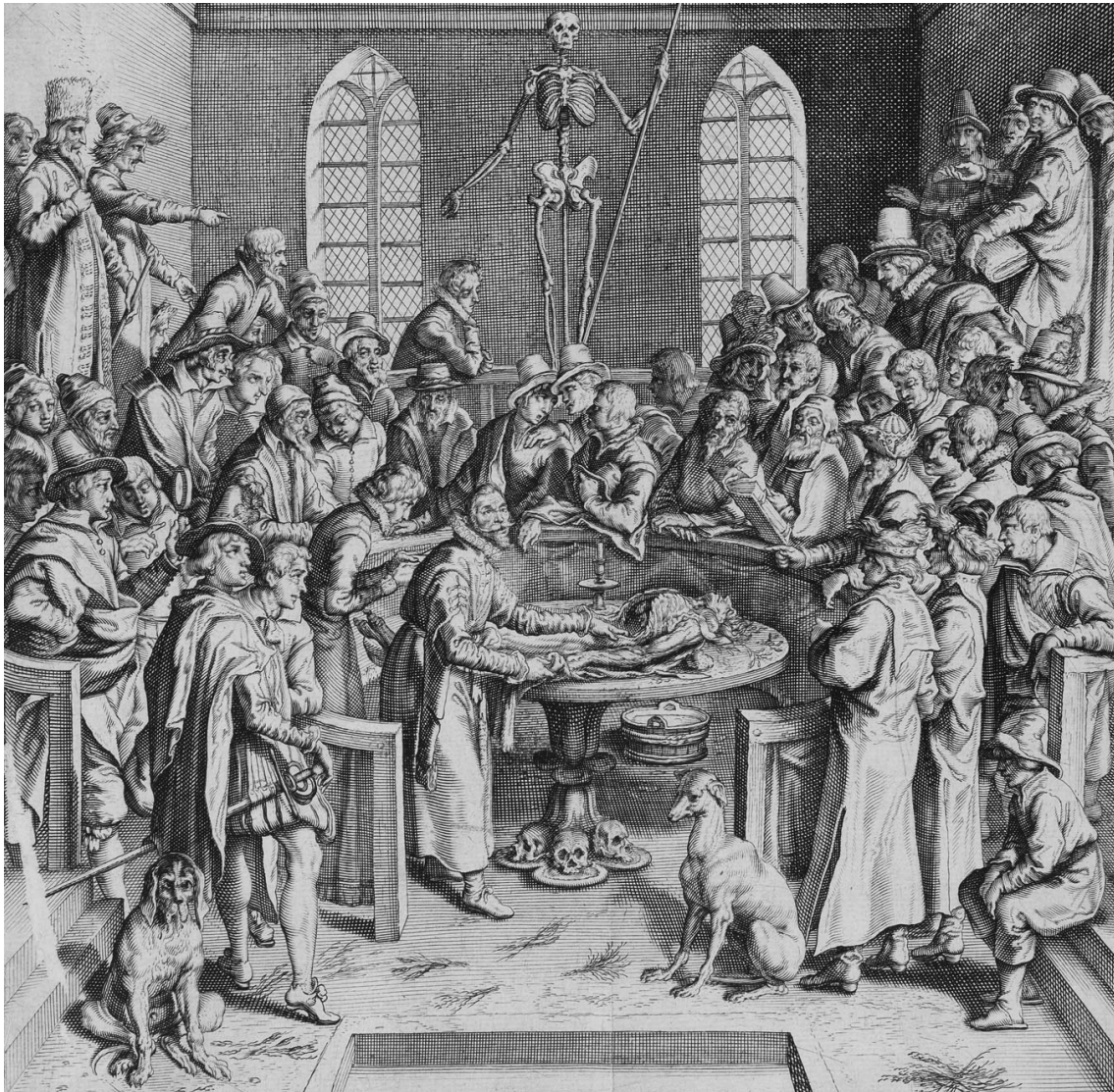
Een dienaar begon met de eerste papieren door te lezen die voor een deel gebeden behelsden en voor een ander deel geloften. Daarna werd een pakket brieven opengemaakt, die in het Spaans waren geschreven, met een Spaanse ontvanger en een Spaanse afzender. De resterende brieven wilde hij niet meer alleen bekijken. (...) De heer van Sint-Aldegonde [uit het gevolg van Oranje] opende de rest van de brieven, waaronder zich twee wisselbrieven¹⁾ bevonden, een van 2000 kronen²⁾ en een van 877 kronen, met enkele geschreven toelichtingen, alles in het Spaans en door Spanjaarden opgesteld.

noot 1 een brief waarmee je iemand opdracht geeft een bedrag uit te keren aan iemand anders

noot 2 een munteenheid

bron 5

Gravure uit 1615 van Andries Jacobsz Stock met de titel *De anatomische les van professor Paaw*:

Toelichting:

De Leidse hoogleraar Paaw ontleedt een menselijk lichaam in het anatomisch theater.

bron 6

In 1617 publiceert Pieter Christiaenszoon Bor het boek *De oorsprong, begin en aanvang van de Nederlandse oorlogen*. Op de titelpagina staat deze prent:

Toelichting:

Links staan 'Nieuwe Bisschoppen'.

In het midden staat *Belgyca*, symbool voor de Nederlanden.

In haar buik staat een strijder met een schild met het woord *Libertas* (vrijheid).

Om haar heen staan 'Rijkdom' en 'Weelde'.

Rechts staat een Spaanse soldaat met in zijn rechterhand 'Plakkaten', in zijn linkerhand een toorts met daarop 'Spaanse Inquisitie' en onder zijn voet een oorkonde met 'Privilege' erop.

bron 7

Twee fragmenten over kennis:

fragment 1

In de vierde eeuw voor Christus schrijft Aristoteles in zijn boek *Metafysica*: "Alle mensen streven van nature naar kennis. Een aanwijzing daarvoor is hun voorliefde voor waarnemingen. Die voorliefde geldt met name voor de waarneming met de ogen. Niet alleen om ons handelen mogelijk te maken: ook als wij geen handeling overwegen, kiezen wij het zien boven alle andere waarnemingen. De oorzaak hiervan is dat vooral deze waarneming ons de dingen leert kennen."

fragment 2

In 1787 schrijft Kant in de tweede oplage van zijn boek *Kritiek van de zuivere rede*:

"Dat al onze kennis met ervaring begint, daaraan kan men niet twijfelen, want hoe zou het vermogen tot kennen in de mens anders tot activiteit aangezet worden, als het niet geraakt zou worden door objecten die onze zintuigen prikkelen en daardoor enerzijds voorstellingen (in het bewustzijn) veroorzaken, anderzijds het verstand activeert deze voorstellingen te vergelijken, ze te verbinden of te scheiden, en zo de ruwe stof van de zintuigelijke indrukken te verwerken tot kennis van de objecten?"

bron 8

Fransen prent uit 1790 met de titel *De patriottische vermageringspers:*

Onderschrift:

'Geduld meneer, u bent zo aan de beurt'

Toelichting:

Links wordt een geestelijke vastgehouden.

In het midden staat een geestelijke in een pers.

Rechts lopen twee geestelijken weg.

Moderne tijd

Gebruik bron 9.

Je beweert dat Siebenpfeiffer:

- 1 kritiek geeft op maatregelen van het Congres van Wenen en
- 2 vooruit loopt op ideeën van het Frankfurter Parlement.

4p **15** Leg beide beweringen uit.

De volgende studentenprotesten uit de negentiende en twintigste eeuw staan in willekeurige volgorde:

- 1 Berlijnse studenten gooiden rotte eieren naar leden van de regering uit onvrede over de strenge bepalingen in het Verdrag van Versailles.
- 2 Chinese studenten die beïnvloed waren door de hervormingen van Gorbatsjov in de Sovjet-Unie eisten op het Plein van de Hemelse Vrede in Peking meer vrijheid en democratie.
- 3 Leidse studenten gingen in staking toen de hoogleraar Cleveringa werd gearresteerd vanwege zijn protest tegen het ontslag van alle Joodse hoogleraren van de universiteit.
- 4 Studenten uit heel Duitsland kwamen bij elkaar op het kasteel Wartburg om te protesteren tegen het opheffen van de burgerrechten tijdens de Restauratie.
- 5 Studenten werden tijdens een demonstratie in Boedapest beschoten door de geheime politie, waarna in Hongarije een grote anti-Russische opstand uitbrak.
- 6 Vier studenten van Kent State University in Ohio werden doodgeschoten tijdens een demonstratie tegen de Amerikaanse deelname aan de oorlog in Vietnam.

2p **16** Zet deze studentenprotesten in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

In 1878 werden in Nederland twee volkspetities gehouden, die in totaal door bijna 500.000 burgers werden ondertekend. In de petities werd koning Willem III opgeroepen om een nieuwe onderwijswet niet te ondertekenen.

Twee passages uit een van deze petities:

- 1 Sire, zal dat goed voor Uw land en volk zijn, als men in Nederland geen 'School met den Bijbel' [school met christelijk uitgangspunt] meer voor zijn kinderen zal kunnen hebben? Wij vragen dit uit liefde voor het volk Gods.
- 2 Met het oog op die goddeloze figuren die oproepen tot opstand, die onophoudelijk tegen de rijken schreeuwen om de armen nog ontevredener te maken, vragen wij U, Majesteit, teken deze wet nooit. Nooit Sire, nooit!

- 4p 17 Leg uit, telkens met een verwijzing naar een passage:
- door welke politiek-maatschappelijke stroming het initiatief voor deze petitie werd genomen en
  - tegen de opkomst van welke politieke stroming de petitie zich in deze passages vooral richtte.

Gebruik bron 10.

Wilhelm II krijgt in Duitsland veel kritiek op zijn beslissing Bismarck te ontslaan.

- 3p 18 Licht dit toe door:
- zonder bron met een politiek argument de kritiek op het ontslag te verklaren en
  - uit te leggen welk kritiekpunt de tegenstanders van het ontslag aan deze bron kunnen ontleenen, ondersteund door een passende verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 10.

Stel: je doet een onderzoek naar de motieven van Wilhelm II voor het ontslaan van Bismarck.

- 2p 19 Leg uit dat je door de aard van deze bron de informatie hieruit als betrouwbaar kunt beschouwen voor je onderzoek.

Gebruik bron 11.

In deze toespraak spreekt Hitler zijn goedkeuring uit over de annexatie van Oostenrijk.

- 2p 20 Verklaar deze goedkeuring door:
- het buitenlandse politieke beleid van Hitler te noemen waar de annexatie van juist Oostenrijk bij past en
  - een nationaalsocialistisch standpunt te noemen waarmee Hitler de annexatie in deze toespraak onderbouwt.

Drie gebeurtenissen uit het leven van Eberhard Taubert (1907-1976), een hoge Duitse beleidsambtenaar:

- 1 In 1940 schreef Taubert in opdracht van Goebbels het script voor *De eeuwige Jood, een documentaire over de rol van de Joden in de wereld*.
- 2 In 1943 zette Taubert in Hilversum de *Deutsche Europa Sender* op, een Duitse zender die Engelstalige programma's uitzond naar Groot-Brittannië.
- 3 In 1958 schreef Taubert anticommunistische berichten, waarvoor de Amerikaanse regering hem betaalde.

Deze gebeurtenissen uit het leven van Eberhard Taubert kunnen worden gebruikt om verschillende kenmerkende aspecten van de twintigste eeuw te illustreren.

- 5p 21 Licht dit toe door:
- het kenmerkend aspect te noemen dat past bij alle drie de gebeurtenissen en vervolgens
  - voor twee van de gebeurtenissen afzonderlijk een verklaring te geven, waarbij je elke verklaring ondersteunt met een **ander** kenmerkend aspect.

Let op: je mag een kenmerkend aspect maar één keer gebruiken.

Gebruik bron 12.

Een bewering:

Hans S. wil met zijn beschrijving van de Sovjet-Unie het binnenlandse en het buitenlandse beleid van Duitsland rechtvaardigen.

- 2p 22 Ondersteun de bewering door afzonderlijk aan te geven welk binnenlands **en** welk buitenlands beleid van Duitsland hij wil rechtvaardigen met deze beschrijving.

Na de Slag bij Stalingrad stuurde Stalin een bericht aan Churchill en Roosevelt waarin hij deze leiders opriep om te zorgen voor een tweede front tegen Duitsland.

- 3p 23 Geef aan welk belang Stalin had bij het tweede front **en** leg uit waardoor het uitblijven hiervan tot juni 1944 bijdroeg aan het ontstaan van de Koude Oorlog.

Gebruik bron 13.

- 4p 24 Leg uit, telkens met een passende verwijzing naar de bron, dat de Amerikaanse regering de bouw van de Berlijnse Muur:
- niet strijdig acht met de containmentpolitiek en
  - verklaart vanuit een westers standpunt over het communisme.

Twee gebeurtenissen:

- 1 In februari 1972 bracht de Amerikaanse president Nixon een bezoek aan China.
- 2 In april 1972 begon het Noord-Vietnamese leger aan een grote aanval op Zuid-Vietnam, waarbij meer dan 300.000 infanteristen en 322 tanks en pantservoertuigen werden ingezet.

Volgens historici is de aanval van het Noord-Vietnamese leger een reactie op het bezoek van Nixon aan China.

- 3p **25** Leg de redenering van deze historici uit door:
- te noemen wat Nixon tijdens dit bezoek met betrekking tot de oorlog in Vietnam wilde bereiken en
  - uit te leggen wat de Noord-Vietnamezen met hun aanval wilden bereiken.

Gebruik bron 14.

In 1987 wordt het schilderij *De rij* tentoongesteld in Moskou. Het onderwerp van het schilderij vormt een breuk met kunst van vóór het aantreden van Gorbatsjov.

- 3p **26** Toon dit aan door:
- uit te leggen dat dit schilderij een beeld weergeeft van het leven in de Sovjet-Unie dat **niet** past bij wat Russische regeringen vóór Gorbatsjov wilden uitdragen en
  - aan te geven door welk beleid van Gorbatsjov de tentoonstelling van dit schilderij mogelijk is.

In de troonrede van 1990 stond: "In Europa beleven wij historische tijden. (...) De deling van Europa loopt ten einde. Het beleid is erop gericht de democratische en economische ontwikkelingen in Oost-Europa te steunen en aan te moedigen."

Een interpretatie:

Uit de troonrede is op te maken dat het einde van de Koude Oorlog een andere politieke ontwikkeling uit de tweede helft van de twintigste eeuw bevorderde.

- 2p **27** Leg deze interpretatie uit.

Moderne tijd

---

bron 9

Philipp Jacob Siebenpfeiffer, een van de organisatoren van een meerdaags politiek festival in de Beierse plaats Hambach in 1832, houdt daar een toespraak waarin hij zegt:

En hij zal komen die dag, de dag van de zuiverste overwinning, waarop Duitsers uit de Alpen, van de Rijn, de Donau en de Elbe elkaar als broeders zullen omarmen, waarop de tolpalen, de slagbomen en alle andere formele tekenen van de scheiding, de hindernissen en de onderdrukking verdwijnen. (...) Waarop vrij verkeer over vrije straten getuigt van het vrijkomen van onze nationale krachten en energie; waarop de vorsten hun bonte hermelijnen mantels die de pretentie uitstralen dat zij plaatsbekleder zijn van God, omruilen voor mannelijke toga's van Duitse waardigheid. En de ambtenaar en de soldaat zich niet meer tooien met het bediendensasje van de heren en meesters, maar met de tekenen van hun verbondenheid met het volk. (...) Als de vorsten hun troon daarboven in de wolken niet verlaten om gewone burgers te worden, dan zal het Duitse volk zelf, op een moment van groots enthousiasme, het werk voltooien, waarvoor hun ziekelijke verwaandheid en egoïsme terugdeinzen.

bron 10

Op 30 juli 1898 schrijft keizer Wilhelm II in een brief aan zijn moeder over het ontslag van Bismarck (in 1890):

Het was werkelijk een onmogelijke toestand. Van dat ogenblik af aan stond ik voor de onmogelijke opgave, wat jij destijds niet zag, en die God mij gesteld had, om de kroon te redden uit de allesoverheersende schaduw van de minister en de vorst weer zijn plaats terug te geven. (...) De storm is gaan liggen, de vlag wappert hoog in de wind als troost voor wie er angstig naar opkijkt; de kroon zendt dankzij Gods genade haar stralen over paleizen en hutten, en – neem me niet kwalijk dat ik het zelf zeg – Europa en de rest van de wereld spitsen de oren om te horen: "Wat zegt en wat denkt de Duitse keizer?" en niet: "Wat is de wil van zijn kanselier?"

bron 11

Op 13 maart 1938 annexeert Hitler Oostenrijk, kort daarna zegt hij hierover in een toespraak:

Vol vertrouwen hebben eerst duizenden, toen honderdduizenden en ten slotte miljoenen mij gevolgd. Met vertrouwen in Duitsland en in dit idee hebben miljoenen van onze volksgenoten in de nieuwe Ostmark¹⁾ in het zuiden van ons Rijk hun vlaggen hooggehouden en zijn trouw gebleven aan het Rijk en aan het Duitse Volk. En heb ik vertrouwen in 10 april²⁾. Ik ben ervan overtuigd dat voor het eerst in de geschiedenis werkelijk alle Duitsers zullen meemarcheren. (...) En op deze dag zal ik de Führer [leider] zijn van het grootste leger in de geschiedenis van deze wereld, want als ik op 10 april mijn stem uitbreng weet ik dat er 50 miljoen achter mij staan en dat ze allemaal mijn leus herkennen: Eén Volk en één Rijk – Duitsland!

noot 1 Ostmark is de naam die Oostenrijk krijgt na aansluiting bij Duitsland.

noot 2 Op 10 april vindt de volksraadpleging plaats waarin de Duitse en Oostenrijkse bevolking gevraagd wordt in te stemmen met toetreding van Oostenrijk tot het Duitse Rijk.

bron 12

De Duitse soldaat Hans S. schrijft op 28 juli 1941 vanuit de Sovjet-Unie een brief aan zijn vader in Duitsland:

Een treurig gezicht, als je zo door Rusland trekt. Ik ben van Polen al het een en ander gewend, maar dat het hier zo armoedig zou zijn, had ik niet verwacht. Veel muren van huizen staan scheef en worden gestut met planken. De daken zijn gedekt met stro, niet dicht, maar hier en daar iets, in flarden. In de stallen schijnt de maan naar binnen. Daar is alleen het geraamte nog aanwezig: vee hebben ze nauwelijks gehad. Ook met de akkers is het maar triest gesteld. Pas nu vinden we velden met haver. (...) Het land is verwaarloosd en staat naar mijn mening aan de rand van de ondergang. Mij wordt nu veel duidelijk, hoe die hongersnoden in Rusland konden ontstaan, wat me tot nu toe een raadsel was. Je zou Duitse communisten naar dit arbeidersparadijs moeten brengen, dan zouden ze voorgoed genezen zijn.

bron 13

Op 16 augustus 1961 staat in de Amerikaanse krant *The New York Times* een bericht over de bouw van de Berlijnse Muur:

De regering-Kennedy deed vandaag haar best om de afsluiting van de grens tussen Oost- en West-Berlijn door Oost-Duitsland voor te stellen als een dramatische erkenning van communistisch falen.

De hoogste functionarissen gaven aan dat het antwoord van de geallieerden op de communistische acties in Berlijn voorlopig hierbij zou blijven. Zolang de westerse toegangsrechten tot de verdeelde stad worden gerespecteerd, zeiden de functionarissen, zullen protesten en een krachtige propaganda de voornaamste vergeldingsmaatregelen blijven.

bron 14

De Russische kunstenaar Aleksej Soendoekov maakt in 1986 dit schilderij *De rij*:

Toelichting:

De Russische burgers hebben een boodschappentas bij zich.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.